

УДК 37 (09)

Наталія Озерна

ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ ДИТЯЧОЇ КНИГИ У 20–30-і РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено проблемі змісту дитячої книги. Охарактеризовано погляди педагогів, письменників, педагогічної громадськості А. Грудської, С. Болотіна, М. Горького, Н. Забіли, Н. Крупської, А. Луначарського, С. Маршака, О. Попова, В. Смирнової та ін. стосовно соціальної спрямованості змісту дитячої книги, освітнього значення, її специфіки, якості, використання попереднього досвіду, права існування веселої книги та казки для дітей дошкільного віку.

Ключові слова: виховання, діти дошкільного віку, зміст дитячої книги, педагоги, письменники.

Стаття посвячена проблеме содержания детской книги. Охарактеризованы взгляды педагогов, писателей, педагогической общественности С. Болотина, М. Горького, А. Грудской, Н. Забины, Н. Крупской, А. Луначарского, С. Маршака, А. Попова, В. Смирновой и др. относительно социальной направленности содержания детской книги, образовательного содержания, ее специфики, качества использования предшествующего опыта, права существования веселой книги и сказки для детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: воспитание, дети дошкольного возраста, содержание детской книги, педагоги, писатели.

The article is devoted to the problem of contents of child's book. Description the attitudes of teachers, writers, pedagogical public S. Bolotin, M. Gorky, A. Grudsky, N. Zabyla, N. Krupska, A. Lunacharsky, S. Marshak, A. Popov, V. Smirnova and other of relatively social orientation of content of child's book, educational content, her specific, quality of the use of preceding experience, influence of new, communist ideology appeared in that on the first plan the tasks of forming of new world view were pulled out, right for existence of merry book and fairy-tale for the children of preschool age. Instead of fairy-tale works were recommended about the builders of new society, about labour successes, about veracity and honesty, love to labour, persistence and will, willingness to surmount any obstacles and other

Key words: education, preschool children, contents of child's book, teachers, writers.

Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання сучасної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці потребують створення таких умов, за яких громадяни нашої країни

мали б змогу постійно навчатися, починаючи з раннього дитинства. Одним із важливих засобів виховання дітей дошкільного віку є література, яка сприяє розумовому, естетичному, моральному вихованню дитини, збагачує та розвиває її мовлення. Велике виховне значення література має для дітей дошкільного віку. Проблема дитячої літератури, змісту дитячої книги для дошкільників в історії вітчизняної педагогіки виникла одночасно із розвитком дошкільного виховання. Питання змісту дитячої книги стають особливо актуальними у 20–30-і рр. ХХ ст.

Питанням становлення літератури для дітей загалом у різні часи займались Б. Гошовський, Р. Зозуляк, Л. Кіліченко, П. Лещенко, І. Проценко. Деякі аспекти існування дитячої періодичної преси розглядали зокрема Г. Корнеєва, В. Лучук, В. Передирій та ін. Зазначимо, що науковці вивчали становлення дитячої літератури загалом, переважно для дітей молодшого шкільного віку. І тільки у деяких працях літературознавців, зокрема Д. Білецького, Ф. Гурвич, І. Проценко, М. Лаврова, у дослідження з історії фольклору В. Бойко, Г. Довженок, К. Луганська, М. Лановик, З. Лановика та ін. частково висвітлюються питання літератури для дітей дошкільного віку.

Мета статті полягає в аналізі поглядів педагогів, письменників, громадськості 20–30-х рр. ХХ ст. на проблему змісту дитячої книги.

Протягом 1917–1920 рр. в Україні змінилося кілька урядів: Центральна Рада (17 березня 1917 – 28 квітня 1918 р.), Гетьманщина (29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.), Директорія (26 грудня 1918 – 2 лютого 1919 р.). Одночасно з існуванням Центральної Ради в 1917 р., більшовики проголосили створення Радянської Української Республіки, обравши Харків за столицю. Почався період побудови радянського соціалістичного суспільства. Створюються сприятливі умови для зростання і розквіту дитячої літератури. Держава, а не приватні особи, організувала видання художньої літератури та періодичних видань для дітей. Дитяча література стала народною, доступною для всіх дітей країни.

У 20-і рр. ХХ ст. актуальною стає проблема змісту дитячої літератури. У цей час із дитячої літератури дореволюційних років перевидавались твори тільки про знедолене, важке дитинство (М. Вовчок «Іграшка», А. Чехов «Ванька», В. Короленко «Куплені хлопчики» та ін.). Розвивається нова дитяча література – література соціалістичного реалізму з ідеями радянського патріотизму, соціалістичного гуманізму, ідеями дружби між народами, інтернаціоналізму і миру в усьому світі [1, с. 200].

Важливе місце в ідейно-тематичній спрямованості тогочасної літератури для дітей належало відтворенню подій революції та громадянської війни, зрушень, що відбувались в країні, змалювання життя дітей, молоді в нових умовах. Водночас було чимало творів, які виховували у дітей загальнолюдські риси і якості, сприяли різнобічному вихованню.

У створенні дитячої літератури 20–30-х рр. ХХ ст. брали участь такі майстри художнього слова, як М. Горький, А. Головка, Б. Грінченко, Н. Забіла, С. Маршак, В. Маяковський, О. Толстой, К. Чуковський, Ю. Яновський та

ін., твори яких ввійшли в скарбницю світової літератури. Зазначимо й імена менш відомих авторів, О. Висотської, О. Гурьян, Б. Житкова, В. Минович, М. Пожарової, О. Стешенко, Н. Саконської, Є. Тараховської, С. Федорченко та ін., твори яких були актуальними тільки в 20–30-і рр. ХХ ст.

У цей час активно обговорюється різноманітні проблеми літератури для дітей дошкільного віку. Письменниця Н. Забіла зазначала, що «від малої дитячої книжки, інколи в свідомості дитини залягає слід на все життя, який визначає ідейно-політичне спрямування майбутньої людини, її моральні якості. І саме через це кожна, навіть невеличка книжечка для дітей повинна бути носієм і речником цих ідей, цих моральних понять» [7, с. 43].

9 травня 1929 р. директор державного видавництва ГИЗа (Держвидав) А. Халатов надіслав А. Луначарському листа за підписом М. Заболоцького, С. Маршака, К. Чуковського, Д. Хармса, О. Введенського, В. Каверіна. У ньому говорилося: «Ми, радянські письменники, які працюють у дитячій літературі, розуміємо необхідність педагогічного контролю над дитячою книгою. Але цей контроль повинен здійснюватися під час процесу роботи над книгою. Ми вважаємо, що тільки введення у редакцію представників педагогічного контролю та їхня участь у повсякденній роботі з автором може дійсно допомогти дитячій радянській літературі» [11, с. 67].

Через півроку, 9 грудня 1929 р., А. Луначарський виступив з доповіддю «Пути детской книги», яка була надрукована у журналі «Книга детям» у 1930 р. (№ 1). У доповіді він висловив своє відношення до проблеми «веселої книжки», багато цікавого висловив про створення «технічної» книги.

На відміну від багатьох, А. Луначарський намагався запобігти однобокій оцінці творчості К. Чуковського. Він стверджував, що сучасна література повинна давати дітям «пищу гораздо более умственную», ніж це робить К. Чуковський, проте одночасно погоджувався з тим, що вірш «Мойдодыр» став улюбленим віршем маленьких читачів. У цій доповіді А. Луначарський накреслив перспективи розвитку дитячої літератури: брати сюжети із теперішнього життя, показувати життя сучасної дитини у нас і за кордоном, залучати молоді сили у літературу для дітей, вчитися у письменників минулого і не втрачати культурну спадщину.

Великий вплив на розвиток дитячої літератури у 20–30-і рр. мав М. Горький. 19 січня 1929 р. у газеті «Правда» була надрукована його стаття «Людина, вуха якої заткнуті ватою», яка зіграла велику роль в історії дитячої літератури. М. Горький проводить різку межу між системою виховання, яка існувала у буржуазному суспільстві і тією, що складалася у соціалістичному суспільстві. Він вказував на ту величезну різницю у кінцевій меті виховання, яку бачить «соціалістична педагогіка» у вихованні людини майбутнього у порівнянні з тим, яке майбутнє готувало дітям робітничого класу буржуазне суспільство, формуючи з них рабів.

Основною ідеєю другої статті М. Горького «О безответственных людях и о детской книге наших дней» (1930), була потреба розглянути

питання минулої культурної спадщини. З упевненістю він говорив, що треба «освоїти все цінне, яке було створено у минулому, все, що служило і може служити розвитку здібностей людини» [3, с. 60]. Статті М. Горького допомогли подолати думки тих педагогів, які під гаслом боротьби з бездумністю і безідейністю намагалися відняти у дитячих письменників право на казку і фантастику. М. Горький бачив глибокий зв'язок між життям і літературою. Він підкреслював, що книга зуміє виконати свою функцію тільки за умови, якщо вона буде говорити з дитиною «талановито, уміло, у формах легко засвоюваних» [3, с. 75].

Український педагог О. Попов у статті «Дитяча література на переломі» (1930) виступав за повну підпорядкованість дитячої літератури педагогіці, точніше письменника педагогу. Відтак, виправдовуючи низький рівень твору, його політичною актуальністю, й дидактичною наповненістю, О. Попов зазначав, що «дитячий письменник пише не те, що дається йому «від натхнення» як говорили романтики, а лише те, що вимагає соціальна педагогіка даної доби» [10, с. 75].

Найбільш помітною в історії дитячої літератури 20–30-х рр. ХХ ст. була дискусія, розпочата на сторінках «Литературной газеты» статтями С. Болотіна і В. Смірної «Детская книга в реконструктивный период» і Д. Кальма «Против халтуры в детской литературе». Дискусія точилася навколо критеріїв якості дитячої книги, про право на існування «веселої» книги, питання про соціальну спрямованість дитячої книги. Йшли дискусії, чи потрібна взагалі дитяча література.

У цей час все більш явним ставав поділ між літературною і педагогічною критикою. З погляду педагогічної критики цінність дитячої книги вимірюється тим, наскільки добре вона виконує роль посібника з різних галузей знання. Інший критерій, який доводився до крайнього спрощення і вульгаризації, – наявність прямого зв'язку з виробництвом. Так, критик А. Грудська в статті «Заметки на полях детской книги» (1930) у журналі «На посту» (№ 5–6), аналізуючи поетичні і прозаїчні твори для дошкільників, підкреслювала, що у книзі віршів російської письменниці, поетеси, автора книг для дітей Н. Саконської «Снежинка» зима описується «без зв'язку з виробництвом, з господарським життям людей», а дитинство виглядає відірваним від подальшого життя людини і не зображується як період підготовки до виробничої діяльності. Рядки вірша О. Гур'ян «Привезли издалека Бабы в город молока; Жестяные кружки с звоном Застучали по бидонам» [4, с. 3] викликає у критика докору в приватній торгівлі. А. Грудська поставила питання до дитячих поетів «Де активна боротьба за новий побут, нову кухню, нову пральню? Відсутні ідеї колективної власності» [4, с. 4]. Подібні докори призвели до того, що книги одержували негативний відгук і не допускались у дитячі бібліотеки. Широко розповсюдженою була практика, коли готова робота знецінювалась представниками педагогічного контролю, викликала тривогу серед письменницького загалу. Тому назріла думка про таку форму співпраці

письменника і педагога, яка допомагала б створенню повноцінної книги.

На початку 1931 р. почав виходити журнал «Книга молоді», у якому була надрукована стаття критика І. Разіна «За пролетарську дитячу книгу» (1931). У ній автор вказував на те, що дитяча книга набуває зараз особливого значення, вона є одним із важливих учасників «фронту комуністичного виховання дітей, а також дитяча книга має дві душі – літературну і педагогічну, і це її роздвоєння до сих пір приводить до того, що педагогічна і літературна критика розвиваються самі по собі» [12, с. 19].

Важливою подією 1931 р. для розвитку змісту дитячої літератури, став вихід спеціальної критичної збірки «Дитяча література» (1931) під редакцією і з передмовою А. Луначарського. Автори збірки намагалися критично та послідовно розібратися у складному і суперечливому розвитку дитячої літератури. Одна з вагомих проблем змісту дитячої літератури, які виділялись у збірці, того часу була проблема «веселої книжки». Стаття письменника О. Барміна так і називається «Весёлая книжка» (1931). Творчість різних поетів показує, наскільки неоднорідна природа сміху. Так, наприклад, казки К. Чуковського цікаві дітям своїми сильними емоціями: емоцією страху, емоцією перемоги, комічними емоціями. Однак не зважаючи на це, на думку автора статті О. Барміна, казки К. Чуковського не відповідають вимогам сучасної дитячої літератури: казковий світ у них не дає ніякого уявлення про реальну дійсність та існуючі у ній відношення. Розмірковуючи над невдачами дитячої «смішної» книжки, автор одну з причин знаходить за межами літератури, у педагогічній теорії, згідно якої основним мотивом, що викликає у дитини веселий настрій та сміх, є «поява знайомого образу, предмета або тварини» [5, с. 70]. О. Бармін висловлював незгоду з цим забобою і вбачав саме в цьому недоліки веселої книжки – її інфантильність, повторення одноманітних прийомів, небажання займатися мовними пошуками. Всупереч даній теорії він стверджує, що секрет комічного не у пізнанні знайомого образу, а у непізнанні його. Радість і сміх у дитини-читача виникають як реакція на «переборення труднощів». Найвищим досягненням у створенні веселої книжки О. Бармін вважає творчість С. Маршака, який створював гумористичні вірші і на виробничі теми і на філософські.

Б. Бухштаб у статті «Вірші для дітей» (1931) окрім характеристики дитячої поезії дореволюційного періоду наголошує на новому змісті дитячої поезії, розвиток якої відбувається за рахунок більшого тематичного розмаху. Радянська література для дітей 30-х років намагається художньо відтворити всі теми, доступні дитячому розумінню. Цю тенденцію Б. Бухштаб пов'язав з «новим комуністичним розумінням завдання виховання» [5, с.105].

У кінці 1931 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Об издательстве «Молодая гвардия», у якому говорилось: «Дитяча книга повинна бути по-більшовицьки бадьорою, звати на боротьбу і перемогу. У яскравих і образних формах дитяча книга повинна показати соціалістичну перебудову

країни і людей та виховувати дітей в дусі пролетарського інтернаціоналізму» [5, с. 67]. Ця постанова вимагала ідейного і творчого виховання дитячих письменників, а від видавництва – уважного ставлення до майстрів дитячої книги.

У розвитку дитячої книги багато залежало в ті часи від поглядів Н. Крупської, яка була видатним громадським діячем, педагогом. У статті «Какая книжка нужна нашим детям» (1932) вона виокремлює три вікові групи, серед яких дошкільний вік, діти 8–13 років, підлітки. Н. Крупська зазначала, що «дошкільнику властива малодосвідченість, – світ для нього це щось зовсім невідоме, яке він намагається пізнати» [6, с. 10]. Звідси можна виділити перше завдання для письменника – допомогти дитині пізнати цей незнайомий, новий для нього світ. Реалістичність зображення потребує від письменника правдивого, широкого показу світу.

На думку Н. Крупської, широке захоплення фантастикою в книзі для дошкільників затримує розвиток дитини, лякає його, може стати причиною містичних настроїв. Педагог зазначала, що «насіння містики особливо легко сіються у дошкільному віці» [6, с. 10]. Дитячий письменник, повинен розширити уявлення дитини-дошкільника. У віршах, навіть для найменших, письменник повинен знайомити дитину з важливими подіями суспільного життя. Оскільки дитина наслідує дорослих, то в тексті книжки для дошкільників треба зображувати те, що ми хочемо закріпити у його поведінці, у його відносинах з людьми.

Серйозним питанням для дошкільної книги є проблема кумедного, веселого. Важливим є також питання мови дитячої книги. Н. Крупська наголошувала, що «письменник для дошкільників не повинен сюсюкати, вигадувати якусь особливу мову, однак форма вираження змісту повинна бути художньо-літературною. У цьому віці потрібно збагачувати мову дитини новими словами, поняття для цих слів дитини набуває пізніше» [6, с. 7].

Н. Крупська зазначала, що дошкільник часто сам ще не читає книгу, яку для нього написали. Книжки-картинки, книжки-іграшки розраховані на читача, який зміст їх зрозуміє не стільки з друкованого слова, скільки з веселої, яскравої ілюстрації художника. Діючі персонажі цих книг – люди, птахи, звірі, комахи, квіти, які вміють говорити. Література цього віку розрахована на швидке запам'ятовування її читачами, у ній поширена віршована мова, слова і вирази, що повторюються, розповідь будується на нескладних сюжетах, зрозумілих дітям, захоплюючих і динамічних. Герой виявляє себе у дії, опис героя мало цікавить читача цього віку [6, с. 9].

Переламним для розвитку теорії дитячої літератури можна вважати 1933 р., коли вийшла стаття С. Маршака «О наследстве и наследственности в детской литературе» (1933) у журналі «Литературный современник» (№ 12) Автор починає статтю з наболілого питання: чи є у нас література для дітей. «Революція не могла зберегти усе надбаня минулого. Ламаючи систему буржуазного виховання, вона вимела всі ті книжки, які відкрито або таємно служили цій системі» [8, с. 3]. С. Маршак пропонував уважно

вдивитися у дореволюційну літературу, щоб зрозуміти, що може у ній послужити культурним надбанням, а що можна вважати реакційними пережитками. С. Маршак висміює педанта-педагога, який боїться впливу казки на дітей. Казка для С. Маршака – «велике багатство», користуватися яким він рекомендував тактовно і уміло.

Услід за статтею С. Маршака у червневому номері газети «Правда» (1933) була надрукована стаття М. Горького «Літературу – дітям» («Правда», 1933, 11 юня). М. Горький зосередив свою увагу на створенні для дітей нової, радянської, соціалістичної популярно-наукової і художньо яскравої книги. У цій статті М. Горький визначив завдання книги для дошкільників, а також зауважував, що окрім творів сучасних авторів треба видавати збірники кращих зразків фольклору та зміст дитячої літератури, створеної на основі соціалістичного реалізму, повинен навчити дітей думати про майбутнє. Письменник послідовно підкреслював якісну відмінність сучасної йому дитячої літератури від дореволюційної, зауважуючи, що радянська дитяча література ще молода (їй усього 15 років), що вона в десять разів молодша дореволюційної дитячої книжки. М. Горький рекомендував у читання дітей включати класичну літературу російську і зарубіжну, світовий епос у нових перекладах, твори усної народної творчості.

Дитяча книга, на думку М. Горького, повинна мати виховне значення, що вона повинна розповідати про сміливих людей, які люблять свій народ і свою рідну країну, книга повинна вчити дитину творчо ставитись до життя, грамотно розуміти далеке і близьке минуле, вірити у світле майбутнє країни, знати і бачити шляхи в це майбутнє, виховувати у собі людину високої революційної моралі [3, с. 67].

У 1934 р. у журналі «Комуністична освіта» у статті «Про план видання дитячої літератури на 1934 рік» літературний критик Р. Барун сформував усвідомлення того, яким повинен бути герой книжки для дітей: «діти люблять наших радянських героїв, вони хочуть бути героями; треба нам показати дітям ці зразки» [2, с. 42]. Казковий герой тут виявився дуже доречним.

У 1934 р. відбувся Перший Всесоюзний з'їзд письменників, на якому доповідь С. Маршака «О большой литературе для маленьких» (1934). Була заслухана одразу слідом за основною доповіддю М. Горького. У виступі С. Маршак говорив про суттєві відмінності дореволюційної дитячої літератури від сучасної літератури. Намічаючи широку перспективу розвитку дитячої літератури, С. Маршак пропонував дослухатися до вимог дітей. Книга для дітей повинна відрізнятися своєю «дитячою мовою», що однак не є синонімом «спрощення і сюсюкання». І якщо до всього цього «книгу можна розіграти як п'єсу або перетворити в безкінечну епопею, то це значить, що книга написана дійсно дитячою мовою» [9, с. 19].

Спеціальний розділ у доповіді С. Маршака присвячений дослідженню книги для дошкільників. Він закликав письменників звернути увагу на цю

ділянку літератури, зрозуміти всю важливість і відповідальність такої роботи. Дошкільна книга формує мову дитини, вона допомагає дитині розібратися в перших уявленнях життя, вчить дитину мислити. С. Маршак прямо говорив про відставання дошкільної літератури. Педагогів-селекціонерів дитячої літератури, як називав їх С. Маршак, мало хвилювало те, щоб книга радувала дитину, навіть вірші здавались їм лише необхідним посібником у справі політехнічної освіти дошкільника [9, с. 12].

Перший з'їзд письменників, його обговорення, доповідь С. Маршака збагатили теорію дитячої літератури новими уявленнями, розширили сферу дискусії та стали стимулом для більш глибокого дослідження багатьох питань дитячої літератури.

У 30-і рр. ХХ ст. продовжується дискусія про жанрові особливості та зміст веселої книжки. Так, у статті О. Селиванової «Сказки Чуковського» (1935) вперше був зроблений кваліфікований і серйозний аналіз роботи К. Чуковського. Автор статті подивилася на дитину інакше, ніж це було прийнято у ще недавніх статтях про дитячу літературу, і побачила дитину, яка хоче гратися, прислухатися до всього гучного, вдивлятися у все яскраве – і цим бажанням пояснила потяг дітей до веселої, динамічної і яскравої книжки К. Чуковського.

Важливий внесок у розвиток літератури для дошкільників зробив критико-бібліографічний журнал «Детская литература» у 1934–1936 рр. (рік заснування 1932). На його сторінках були опубліковані статті про специфіку дитячої літератури, її зміст, статті про казку, про веселу книжку, розгорнулася дискусія про технічну книгу для дітей, про розвиток історичної прози. Журнал мав багато читачів: його читали педагоги, бібліотекарі, літературознавці, студенти.

З ініціативи ЦК ВЛКСМ у січні 1936 р. відбулася Перша Всесоюзна нарада з дитячої літератури, на якій окрім партійних діячів було багато письменників, серед яких О. Толстой, М. Пришвін та ін. Завдання, які стояли перед літературою для дітей і обговорювались на цій нараді, С. Маршак охарактеризував як універсальні завдання. Звертаючи особливу увагу на книжку для найменших дітей, С. Маршак бачив особливі труднощі роботи у цій галузі: «У книжці так мало тексту, що легко перерахувати всі слова від першого до останнього. При такій лаконічності кожне слово повинне бути зважене і перевірене, адже по цим коротеньким книжкам дитина вчиться мислити, і відчувати, і говорити. Маленька книжка не повинна бути нікчемною книжкою» [7, с. 32].

Своєрідним висновком роботи цієї наради можуть служити слова С. Маршака «До революції у нас в країні не було жодного талановитого майстра, який би займався дитячою книгою. Зараз у нас є сильні майстри, є учні, які скоро стануть майстрами. Дитяча література взялась за великі теми. Вона розв'язує складні питання мистецтва і життя» [7, с. 35].

Водночас, у 30-і рр. ХХ ст. переосмислення попереднього досвіду, врахування вікових, психологічних особливостей дітей дошкільного віку

приводить до реабілітації казки, веселої книжки їх значення в житті малої дитини.

Отже, у 20–30-і рр. ХХ ст. актуальною була проблема змісту дитячої книги, яка обговорювалась письменниками, педагогами, партійними діячами. Вплив нової, комуністичної ідеології виявився у тому, що на перший план висувалися завдання формування нового світогляду. Замість казки рекомендувалися твори про будівельників нового суспільства, про трудові успіхи, про правдивість і чесність, любов до праці, наполегливість і волю, готовність долати будь-які труднощі та ін.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми змісту дитячої книги у 20–30-і рр. ХХ ст. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження виховного потенціалу періодичних видань для дітей дошкільного віку другої половини ХІХ – середини ХХ ст., виховних можливостей української дитячої літератури, проблеми використання різних жанрів вітчизняної дитячої літератури в дошкільних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Барун Р. Про план видання дитячої літератури на 1934 рік / Р. Барун // Комуністична освіта. – 1934. – № 6. – С. 42–44.
3. Горький М. О безответственных людях и о детской книге наших дней / М. Горький. – Собр. соч. – М. : Просвещение, 1953. – Т. 25. – С. 60–92.
4. Грудская А. Заметки на полях детской книги / А. Грудская // На посту. – 1930. – № 5. – С. 3–6.
5. Детская литература. Критический сборник. Под ред. А. Луначарского. М.–Л. : Государственное издательство художественной литературы, 1931. – 215 с.
6. Крупская Н. Какая книжка нужна нашим детям / Н. Крупская // Литературная газета. – 1932. – 24 ноября. – С. 7–10.
7. Література. Діти. Час // Літературно-критичні статті про дитячу літературу. – К. : Веселка, 1979. – С. 43–70.
8. Маршак С. О наследстве и наследственности в детской литературе / С. Маршак // Литературный современник, 1933. – № 12. – С. 3–6.
9. Маршак С. О большой литературе для маленьких. / С. Маршак. – М. : Художественная литература, 1934. – 78 с.
10. Попов О. Дитяча література на переломі / О. Попов // Шлях освіти. – 1930. – № 4. – С. 73–75.
11. Путилова Е. О. История критики советской детской литературы 1929–1936 / О. Е. Путилова. – Ленинград : Ленинградский государственный педагогический институт им. А. Герцена, 1975. – 100 с.
12. Разин И. За пролетарскую детскую книгу / И. Разин // Книга молодежи. – 1931. – № 1–2. – С. 9–22.